

сприяє (рис. 6) подоланню внутрішньої дезінтеграції особистості, відчуження між людьми, конфлікту між індивідом і суспільством, а також сприяють естетичному, творчому сприйманню буття.

За шкалою "Саморозуміння" (рис. 9) самотні жінки отримали досить низькі значення коефіцієнтів (пік розподілу припадає на 40%), в той же час інша група респондентів має показники значно вищі, що свідчить про тенденцію до чутливості, сензитивності сімейних жінок щодо своїх бажань. Останні менш залежать від психологічного захисту, який може віддаляти особистість від власної суті. Такі жінки менше схильні підмінити власні смаки і оцінки зовнішніми соціальними стандартами. Ці жінки "орієнтовані зсередини" за визначенням Д. Рісмена.

Особливе місце займає шкала спонтанності (рис. 8). Результати обробки даних показали, що саме самотні жінки мають найвищі показники за цією шкалою (пік розподілу 70%). Невже сім'я забирає у жінки природність, свободу, легкість без зусиль, гру? Це питання дискусійне і потребує додаткового вивчення.

З графіка рис. 11, де проілюстровано результати дослідження за шкалою "Контактність", слідує, що імовірнісний розподіл у сімейних жінок має два максимуми (приблизно на 30% і 70%), тобто існують дві групи жінок з високим і низьким рівнями контактності. Додатковий аналіз анкетних даних цієї вибірки показав, що низький рівень контактності характерний для молодих одружених жінок 18-30 років, які перебувають у шлюбі до 7-ти років, а також для жінок, сім'я яких неповна. Найвищі показники контактності виявили у цій групі респондентки старшого віку та ті, професійна діяльність яких передбачає інтенсивні соціальні контакти (вчителі, лікарі, вихователі, підприємці).

Як зазначав А. Маслоу, високий рівень самоактуалізації на практиці зустрічається доволі рідко — порядку 1% населення є повністю самоактуалізованим. Причиною цього є вплив усіх відомих на сьогодні детермінант психопатології, а також культурно обумовлені фактори та біологічні завади на шляху до зрілості людської самості. У своєму дослідженні ми намагалися показати вплив тільки одного з найважливіших соціальних факторів — наявності чи відсутності сім'ї — на рівень самоактуалізації жінки у різних його проявах. Отримані результати дозволяють констатувати загалом більш високий рівень

самоактуалізації сімейних жінок порівняно із самотніми за переважною більшістю діагностованих параметрів.

1. Хьелл Л., Зиглер Д. Теорії личности (Основные положения, исследования и применения). — СПб.: Питер Пресс, 1997. — 608 с.
2. Маслоу А. Психология бытия. Пер. с англ. — М.: "Рефл-бук", К.: "Вакулер" 1997. — 304 с.
3. Словарь-справочник по психологической диагностике / Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. — Киев: Наук.думка, 1989. — 200 с.
4. Шварков В. Б. Об общечеловеческих ценностях с позиций системно-эволюционного подхода (глазами психофизиолога) // Психол. журн. - 1993. - Т. 14. - № 6.
5. Карпенко З.С. Экспериментальная психология. - Ивано-Франківськ: Ілай, 2000. — 76 с.

In the article the comparative analysis of the levels of selfactivity of married and non-married woman has been done. The analysis has been done according to the scales determined by E. Shoster.

I.M. Goyan

СОЦІАЛЬНІ УМОВИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ДИНАМІКУ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Питання професійного самовизначення набуває надзвичайно важливого значення на сучасному рівні розвитку та модернізації ергатичної системи, коли саме людина як суб'єкт праці здійснює свідомі акти виявлення та ствердження власних життєвих позицій, порождає і трансформує цілі функціонування системи, досягаючи їх за допомогою технічного засобу. (Скільки професійне самовизначення — це тривалий багатоплановий процес, який пов'язаний в першу чергу із мотиваційно-потребнісною сферою особистості, компоненти якої набувають різного значення у відповідності до вікових періодів та впливу соціального фактора, то актуальною, на наш погляд, стає проблема співвідношення особистісного і соціального в

процесі розвитку людини як суб'єкта праці, а саме особливості впливу соціального середовища на динаміку професійного самовизначення у відповідних вікових періодах.

Хоча особистісне і соціальне та проблема їхнього співвідношення виступає наріжним каменем багатьох наукових досліджень (К.А. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьев, Я.І. Анциферова, В.М. Бехтерев, К. Бюллер, А. Валлон, Л.С. Виготський, І.С. Кон, К. Коффі, О.М. Леонт'єв, Б.Ф. Ломов, В.С. Мерлін, А.В. Петровський, Д.І. Фельдштейн та ін.), разом з тим психологічні аспекти взаємодії людини як суб'єкта праці із навколишнім середовищем розроблені недостатньо і частіше за все носять обмежений характер: досліджуються або динаміка внутрішніх змін суб'єкта під впливом зовнішнього середовища, або окремі компоненти соціального оточення, або умови формування типу особистості, який вимагає соціум. Саме тому ми і намагались виявити роль факторів зовнішнього середовища в детермінації розвитку людини як суб'єкта праці, закономірності і характер впливу соціуму на професійне самовизначення особистості.

Крім того, дослідження професійного самовизначення особистості відповідає не тільки нагальним потребам сучасного економічного стану держави, який характеризується катастрофічним скороченням пристою трудових ресурсів, але і виступає складовою частиною загального циклу теоретико-експериментальних досліджень щодо побудови наукової теорії професійного становлення особистості.

Саме поглиблення понять, що стосуються основних закономірностей професійного самовизначення, динаміки, особливостей формування, критеріїв і показників його успішності – виступатимуть основним фактором цілеспрямованого управління даним процесом.

Проблема впливу соціального фактору в процесі професійного самовизначення особистості як будь-яка наукова проблема, має три рівні подальшого розв'язання: методологічний, теоретичний і експериментальний.

Методологічні засади наукового розуміння даної проблеми почали закладатися з кінця 70-х років нашого століття, коли вперше в самостійну сферу досліджень був введений напрямок "психологія середовища" і визначені основні підходи в аналізі взаємодії людини із середовищем:

співвідношення "біо – соціо"; середовище як простір поведінки людини; середовище як цілісний світ людини; когнітивний вплив середовища на людину; середовище як засіб самовизначення та ін. (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, Ж. Піаже, К. Левін, О. Рюлл, Н. Опенгейм, Б. Заззо, Р. Перрон, М. Массена, Дж. Конджера, Р. Баркера, Л.І. Анциферова, Д.І. Фельдштейн та інші науковці).

Разом з тим проблема обумовленості професійного самовизначення особистості соціальними умовами життєдіяльності розглядається тільки як складова наукової теорії особистісного самовизначення, де найбільш детально досліджені тільки окремі форми самовизначення: самовизначення в колективі (А.В. Петровський), самовизначення як результат взаємовідносин людини з навколишнім середовищем (С.Л. Рубінштейн, Б.Г. Ананьев), самовизначення як соціальна зрілість (В.Ф. Сафін), професійне самовизначення (А.М. Кухарчук, В.Ю. Шегурова, П.А. Шавір, В.І. Жуковська, Ф.І. Івашенко, В.А. Орлов, Е.А. Клімов та ін.).

На основі аналізу даних методологічних розробок можна сформулювати ряд положень, які визначатимуть психологічну роль соціальних взаємодій у професійному самовизначенні: соціум визначає різноманітність і багатство діяльності людини як суб'єкта праці, обумовлюючи цим спрямованість професійного самовизначення; особливості і рівень соціокультурного розвитку середовища життєдіяльності визначатимуть подальші тенденції можливості професійного самовизначення особистості; соціальне середовище може або прискорювати, або затримувати виникнення вікових особливостей, може змінювати форму їх проявів, але не може виключити їх наявності (Б. Заззо).

Теоретичні аспекти проблеми впливу соціальних умов життєдіяльності на професійне самовизначення особистості аналізуються в працях Б.Г. Ананьева, Л.І. Божович, Л.П. Буєвої, Л.І. Анциферової, І.В. Дубровіної, М.Р. Гінзбурга, Е.А. Клімова, С.Л. Рубінштейна, В.В. Чебишевої та інших науковців. Відмітимо, що саму ідею розгляду вибору професії у зв'язку із цілісним життєвим шляхом висував, у свій час, ще А.П. Болтунов. Вибір професії повинен здійснюватися заради людей і для максимального розвитку суб'єкта вибору. І важливу роль в цьому аспекті відіграватиме життєвий шлях, поступом якого і буде формуватись людина як суб'єкт праці [1].

У роботах Б.Г. Ананьева, С.Л. Рубінштейна дана проблема розглядалась у зв'язку із дослідженням життєвого шляху людини. Розвиток особистості, субстратом якої виступає інтегрована соціальна сутність індивіда, відбувається в процесі закономірного розвитку діяльності впродовж тривалого часу. Зокрема, С.Л. Рубінштейн вказував, що проблема самовизначення не може бути вирішена у відриві від проблеми взаємовідносин людини з навколишнім світом, оскільки відношення людини до самої себе виступатиме першоджерелом в розумінні феномену самовизначення і в значній мірі залежить від відношення людини до навколишніх і навпаки [5].

Л.Л. Божович феномен професійного самовизначення пов'язує із перехідним періодом від старшого підлітка до юнака і відзначає, як новоутворення, яке обумовлене логікою особистісного і соціального розвитку. Характеризується самовизначення не тільки розумінням свого внутрішнього світу, але і розумінням свого призначення і свого місця в даному соціумі. Потреба у самовизначенні виступає як потреба у формуванні відповідної смислової системи, в якій поєднані як уявлення про себе, так і про інших. Самовизначення двопланове — здійснюється через діловий вибір професії і через загальні пошуки змісту свого існування і визначається як "мотиваційний центр, який визначає діяльність, поведінку і відношення до навколишнього" [2; 44].

Е.А. Шумлін, В.В. Столін пов'язують виникнення феномену професійного самовизначення із розвитком самосвідомості: від усвідомлення себе, до ствердження у світі дорослих і перехід до нового рівня, який характеризується появою відповідальності і здатності до самовизначення. Автор стверджує, що життєве самовизначення передбачає перетворення «внутрішньої позиції» старшокласника в стійку життєву позицію. Е.А. Саар виділяє в процесі життєвого самовизначення дві сторони: об'єктивну (реально вже пройдений шлях) і суб'єктивну (внутрішня позиція).

Таким чином, розгляд професійного самовизначення в зв'язку з розробкою проблеми формування людини як суб'єкта праці і аналізом особливостей її самосвідомості дозволить сформувати деякі загальні положення управління даним процесом (Е.А. Клімов, В.В. Чебишева та ін). Так В.В. Чебишева стверджує, що складність і своєрідність процесу професій-

ного самовизначення особистості дають основу для виділення роботи щодо професійної орієнтації, як особливої сфери навчально-виховної роботи, яка включає професійну просвіту; систематичне вивчення індивідуально-психологічних особливостей школярів в процесі формування у них професійних інтересів; професійну консультацію, а також здійснення професійних намірів у процесі профдаптації [6; 204].

В цілому, аналізуючи сучасний стан досліджень детермінації професійного самовизначення особистості соціальними умовами її життєдіяльності можна виділити ряд основних підходів до даної проблеми.

Перший підхід розробляється, в основному, в руслі різних теоретичних концепцій професійної орієнтації школярів і пов'язаний із дослідженням вікових особливостей їх розвитку (Ю.П. Вавілов, Н.Е. Канторович, А.М. Кухарчук, П.А. Шавір та ін.). Але, як свідчать результати експериментальних досліджень, випускники загальноосвітніх шкіл вибирають професію випадково, без ґрунтовної на те мотивації (А.А. Бардінова, А.Г. Смірнова, В.В. Чебишева), та й питання про вибір професії, його уточнення виникає час від часу на протязі професійної діяльності особистості (Е.А. Клімов). Сутність **другого підходу** полягає в тому, що професійне самовизначення розглядається як невід'ємна частина професійного становлення особистості (Е.А. Клімов, В.В. Чебишева). Формуючись як суб'єкт праці і формуючи відношення до себе як до діяча, він розвиває себе як особистість. Значить, професійне самовизначення — це одна із форм розвитку особистості (А.М. Кухарчук, В.Ю. Шегурова, П.А. Шевір, В.І. Жуковська, Ф.І. Івашенко, В.А. Орлов та ін.).

Третій підхід ґрунтується на твердженні ряду науковців, що феномен професійного самовизначення, як частина нормативної активності людини і компонент її морального формування, — виступає як фактор, який регулює основні види діяльності людини, причому, основними умовами його успішності виступатимуть як власна активність людини як суб'єкта праці, так і наявність сприятливих умов соціального середовища (М.Р. Гінзбург). Причому, особливості самовизначення обумовлені не тільки загальною спрямованістю особистості і суб'єктивною підготовленістю людини, а саме конкретними умовами її життєдіяльності. "На основі особливостей соціального самовизначення виробляються вимоги і очікування до відпо-

відної професійної сфери, здійснюється професійне самовизначення" [3; 25]. Отже, професійне самовизначення як тривалий і багатоплановий процес, проходить у своєму розвитку такі основні стадії як опантування, професійної підготовки, адаптації, інтернал (Е.А. Клімов), включаючи при цьому формування професійних намірів, професійне навчання, професійну адаптацію, реалізацію особистості як суб'єкта праці у професійній діяльності. Для того, щоб здійснити теоретико-експериментальний аналіз змін людини як суб'єкта праці, а значить розкрити динамічні особливості професійного самовизначення в умовах впливу соціальної сфери життєдіяльності необхідно здійснити наступні дії. **По-перше**, визначити які зміни відбуваються на всіх психологічних рівнях (когнітивному, емоційно-вольовому, поведінковому) в структурі "образу — Я" професіонала (А.А. Бодальов, І.С. Кон, В.Ф. Сафін), вражаючи його об'єктивним показником динаміки професійного самовизначення. Сюди слід віднести: усвідомлення себе; поєднання дійсності із своєю системою норм, цінностей, її оцінка; самооцінка; вибір відповідної ролі, позиції в суспільстві. **По-друге**, враховуючи те, що основним компонентом професійного самовизначення виступають професійні очікування і саме від їх усвідомленості залежатиме формування позитивної мотивації, яка ґрунтується на можливостях успішної самореалізації в соціально корисливій діяльності, а значить успішність соціалізації в цілому, то необхідно експериментально дослідити на чому базуються очікування, які пред'являються до майбутньої професії, чим визначається її ранг, міра впевненості у правильності вибору майбутньої професії, як формуються професійні плани і відповідний рівень професійної освіченості. **По-третє**, оскільки на динаміку професійного самовизначення особистості безпосередньо впливає збалансованість системотворчих факторів (минулий досвід особистості, рівень розвитку її спеціальних професійних здібностей, об'єктивні потреби в різних видах праці, престижність професії та ін.), то слід піддати аналізу вплив цих факторів впродовж становлення людини як суб'єкта праці. Особливу увагу при цьому необхідно приділити провідному із таких факторів — психологічної готовності особистості до трудової діяльності. **По-четверте**, оскільки багатоаспектні пласти соціальної взаємодії людини і середовища досліджені недостатньо (основна увага приділяється,

частіше за все, внутрішнім особливостям людини або дослідженням соціальних норм), то необхідно експериментально дослідити роль середовищних факторів в детермінації професійного розвитку людини, закономірності і характер впливу соціальних умов життєдіяльності саме на професійний розвиток. **По-п'яте**, як завершальна дія експериментального дослідження впливу соціальних умов життєдіяльності на професійне самовизначення особистості повинна стосуватися спроб виявлення основних суперечностей даної взаємодії і виступати потенційним джерелом розвитку процесу професійного самовизначення на різних стадіях професійного становлення особистості (П.А. Шавір). Причому кожній стадії професійного становлення особистості властиві як загальні, так і специфічні суперечності, які і будуть визначати особливості професійного самовизначення особистості в соціальних умовах її життєдіяльності.

На основі проведеного нами теоретичного аналізу визначеної проблеми можна сформулювати ряд положень, які визначатимуть психологічну роль соціальних взаємодій в професійному самовизначенні особистості.

Феномен професійного самовизначення, який виникає в якості новоутворення в кінці перехідного періоду від старшого підліткового до юнацького віку виступає провідним центром подальшого особистісного розвитку.

Об'єктивні передумови виникнення професійного самовизначення тісно пов'язані із переструктуруванням мотиваційно-потребнісної сфери особистості, в результаті безпосередньої участі в навчальній, професійній діяльності і під впливом соціального середовища. Виникнення ж даного феномену можливе тільки за умов відповідного рівня розвитку самосвідомості особистості.

Професійне самовизначення, в нашому розумінні, визначається як тривалий, багатоплановий і досить динамічний процес активного визначення людиною свого місця в системі професійних відносин, має ціннісно-смыслову природу. Це не частковий діяння, а процес, пов'язаний з різними цілями, який приймає різний зміст в залежності від вікових особливостей особистості.

Основними умовами успішності професійного самовизначення виступають: усвідомлення людиною себе, як діяльного суб'єкта, який покликаний активно перетворювати світ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ДАЛОГІЧНОСТІ

Ми доводимо у попередніх дослідженнях, що суттєво вимо-гою педагогічної діяльності є діалогічна взаємодія вчителя з учнем, котра в свою чергу, можлива за умови особистісної діалогічності вчителя. Тому можемо вважати діалогічність одним із суттєвих кри-теріїв психологічної готовності педагога до його фахової діяльності.

На нашу думку, психологічними особливостями становлення діалогічності як професійної характеристики вчителя є такі.

По-перше, діалогічність, не дивлячись на категоричні крите-рії її вияву (людина поводить або діалогічно, або недіалогічно) є динамічною характеристикою, тобто вона, залежно від ситуації взає-модії, зовні може проявлятися більшою чи меншою мірою. Практич-не дослідження доводить, що складові діалогічності, хоч і взаємопо-в'язані між собою (статистичний зв'язок між ними існує: суб'єкт-суб'єкта установка корелює з орієнтацією на актуальний стан партне-ра, маніпулятивні прояви в поведінці – з установкою), не складають визначеної пропорції в її складі (досліджувані в одних ситуаціях де-монструють суб'єкт-суб'єкту установку за усіма критеріальними па-тернами, в інших – за одним-двома, хоча при цьому можна не спосте-рігати жодного поведінкового вияву маніпуляції).

По-друге, виділяються такі етапи становлення діалогічності:

- 1) розпізнавання проявів недіалогічності в поведінці іншої людини;
- 2) розпізнавання власних поведінкових проявів недіалогічності; 3) застосування діалогічних поведінкових патернів у міжособистісній взаємодії; 4) самокорекції недіалогічності; 5) налагодження діалогіч-ної взаємодії (створення оптимальної ситуації для прояву діалогічно-сті партнера, нагальна корекція виявів його недіалогічності).

По-третє, становлення діалогічності передбачає усвідомлю-вані зовнішні впливи теоретичного характеру психолога (тобто пови-домлення інформації про критерії діалогічності та її прояви); наяв-ність зразків діалогічної та недіалогічної взаємодії, а також зразків поведінкових проявів діалогічності-недіалогічності; безпосередню участь суб'єкта в міжособистісній взаємодії (а не лише невиключене спостереження), тренінг, роботу особистості над собою.

свою професійною діяльністю і в якій він повинен знайти спосіб реалізації своєї потреби в самоствердженні; наявність смислотивних уявлень (ціннісні орієнтації). Ціннісна орієнтація професійного майбутнього); значимості установки на вибір професії (орієнтація на соціально або особистісно значущі ознаки професії).

Особливості динаміки професійного самовизначення особистості обумовлені, з одного боку, зміною відношення особистості до себе як суб'єкта професійної діяльності, з другого – конкретними умовами життєдіяльності.

Соціальні умови життєдіяльності можуть прискорювати або затримувати виникнення феномену професійного самовизначення обумовлюючи цим самим спрямованість розвитку особистості.

Збалансованість особистісних і соціальних факторів, в число яких входять життєві перспективи, минулий досвід, рівень розвитку спеціальних здібностей, престиж професії, особливості духовного обліку людей конкретної соціальної групи, національно-етнічні особливості регіону та ін. визначають стадії професійного самовизначення.

1. Болтунов А.П. *Принципы и система профориентации в школе.* — Л., 1932. — 174 с.
2. Божович Л.И. *Проблемы развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков.* — М., 1972. — С. 7-44.
3. Гинзбург М.Р. *Мотивационные аспекты личностного само-определения // Мотивационная регуляция деятельности и поведения личности.* — М.: Ансарп, 1988. — С. 25-26.
4. Климов Е.А. *Введение в психологию труда: Учебник для вузов.* — М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998. — С. 165-172.
5. Рубинштейн С.Л. *Человек и мир // Проблемы общей психологии.* — М., 1973. — 424 с.
6. Чебышева В.В. *Психология трудового обучения: Метод. Посobie для средн. проф-техн. уч-щ.* — М.: В.Ш., 1983. — 239 с.

The article to research presents an analysis of the dynamic professional self-determination person. Special attention is given research analysis relation socialisations and professional self-determination person.